

ПРО ОСНОВИ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Спроба наблизитися до розуміння сутності здоров'я не є чимось новим чи оригінальним у галузі науково-методологічних пошуків. Але традиційність самого питання не зменшує його актуальності. Сучасна медицина, а також комплекс людинознавчих наук, котрі вважаються фундаментальними по відношенню до медицини, спрямовують свої зусилля на створення теорії здоров'я. Видатні медики та методологи медицини впродовж останніх десятиріч обґрунтовують потребу переорієнтації сучасної медицини з *проблем хвороби* на *проблему здоров'я*. Але реалії сьогодення показують, що потреба залишається потребою, а практична медицина продовжує займатися лікуванням хвороб. При цьому виявляється наступна суперечність: незважаючи на зростання можливостей медицини (діагностичних, фармако-терапевтичних, хірургічних, профілактичних) у боротьбі з хворобами, число лікарських ситуацій, коли медик виявляється безпорадним, не зменшується. Що стосується конкретно України, то статистика фіксує невблаганне зростання смертності населення. Більше того, смертність

перевищує народжуваність. Тобто ми знаходимося у ситуації демографічної кризи. Демографи, мабуть, проводять паралелі з соціально-економічною кризою і фіксують закономірну залежність демографічних проблем від соціально-економічних. І їм важко заперечити. Бо така залежність існує. Якщо ж заперечення і виникають, то вони іншого плану і пов'язані з іншим питанням: чи можна соціально-економічною кризою пояснити всі наші питання, що концентруються навколо проблеми здоров'я. Чи може існує деяке надпитання (тобто таке, що вибудовується над цими питаннями), осмислення котрого дозволить зрозуміти не тільки суть проблеми здоров'я у всій повноті її виявленя, але й прояснити ситуацію з походженням самих криз.

Головне полягає у тому, що нічого абсолютно нового у цьому виявленні немає. Справа у тому, що культурні надбання людства загалом містять відповіді на всі питання, котрі виникають перед сучасною людиною, але не конкретно, а у формі заданості, у формі уможливленого відношення до них, загальних спрямувань їх вирішення. Що ж заважає людині користуватися цією невичерпною скарбницею світової мудрості? Без претензій на абсолютну правильність схиляюсь до думки про те, що ми часто *не вміємо*: 1) правильно розставити акценти у відношенні головне – другорядне; 2) виявити проблемне поле дослідження; 3) адекватно сформулювати питання.

Як відомо, *поняття здоров'я* – медичне. Але, виявляється, що постановка і спроба вирішення проблеми здоров'я виходить за межі медичного знання. Саме це спонукало дослідників враховувати багатоманітність виявлень феномену здоров'я і формувати відповідну термінологію. У широкому вжитку медиків існують поняття фізичного здоров'я, психічного здоров'я. У філософсько-методологічній літературі 80-х років ХХ століття активно обґрунтовувалося поняття “суспільне здоров'я”. На думку дослідників, воно формується на основі поняття “індивідуальне здоров'я”, через співвідношення з ними. “Воно охоплює суттєві об'єктивні характеристики стану здоров'я всього населення у даному суспільстві на даному етапі його розвитку... Суспільне здоров'я, або здоров'я населення на рівні суспільства загалом, відображає основні найбільш стійкі якісні та кількісні характеристики фізичних і духовних сторін розвитку населення, їхню гармонійність та оптимальну відповідність, активність прояву соціальної життєдіяльності населення в робочий та вільний час. Суспільне здоров'я не зводиться до простої суми показників захворювання, смертності та інших, хоч вони використовуються для

його кількісного виразу. Воно – основна якість, функціональна динамічна система, тісно пов'язана з персональними характеристиками, природними та соціальними факторами. Суспільне здоров'я – важлива умова, котра формує поряд з іншими умовами життя людей спосіб життя” [2; 130].

Наведені характеристики поняття “суспільне здоров'я” ґрунтуються на розумінні певних аспектів взаємозв'язку медицини та суспільства. У цьому контексті вчені розмірковують про соціальну цінність здоров'я, котра розкривається через розуміння здоров'я як виразник свободи діяльності людини, як необхідної умови її всебічного розвитку. Під цим кутом зору здоров'я розглядається як моральнісна та естетична цінність, як економічний потенціал суспільства.

Автори праці “Медицина и общество” (М., 1983) пропонують розглядати стратегічні проблеми медицини, зокрема проблему здоров'я, під кутом зору екологічного підходу. Підкреслюючи, що традиційне прагнення дослідників віднайти специфічний об'єкт екології людини не сприяло успіху в теоретичному утвердженні її як самостійної дисципліни, автори пропонують змінити напрямок самого пошуку. “Об'єкт вивчення – організм людини в його єдності із середовищем – давно відомий. Проблема полягає не в тому, *що вивчати*, а *як вивчати*” [9; 101]. У системі “*організм людини – середовище*” суттєве значення мають не тільки елементи, але і їхній зв'язок, їхній характер, спосіб здійснення, історія саморуку... “Жива”, нероз'єднана взаємодія людини та оточуючого середовища в його історичному розвитку стає безпосереднім об'єктом вивчення – ось те нове, що характеризує методологічне спрямування сучасних досліджень у медицині і визначається як екологічний підхід у цій науці” [9; 102 – 103].

Цінність думки дослідників полягає у тому, що саме відношення “*людина – середовище*” розглядається у конкретно-історичному контексті, тобто як складна система “*людина – суспільство – природа*”, до якої традиційні екологічні мірки неприйнятні. Не менш важливим у методологічному плані є акцентуація уваги на виявленні проблемного поля досліджень. “...Проблема екології людини полягає не у знаходженні якогось особливого об'єкта дослідження, а у знаходженні специфічного способу його бачення” [9; 103]. А також узгоджується із загальною тенденцією сучасного наукового пізнання до цілісного, синтетичного осмислення явищ, процесів, об'єктів.

Ще одне колективне дослідження головних проблем медицини у її зв'язку з філософією 80-х років ХХ століття заслуговує на увагу. Не

зважаючи на те, що загалом праця має традиційне для радянського періоду методологічне спрямування (сутність людини – соціальна, при осмисленні проблеми побудови теорії медицини концентрується увага на хворобах, здоров'я – на останньому місці), заслуга авторів полягає у тому, що вони розглядають питання про взаємозв'язок теорії медицини та філософської теорії особи [Див.: 5].

Не применшуючи значення проведення досліджень у галузі осмислення *проблеми здоров'я*, все ж варто наголосити на конкретно-історичній обмеженості тих методологічних орієнтирів, котрі їх супроводжували. Обґрунтуванню суті цієї обмеженості ми присвятили декілька публікацій [Див. 6, 7:]. Тепер же зауважимо найбільш суттєве. У межах пануючої тривалий період методологічної орієнтації можлива постановка питання про *фізичне, психічне, соціальне здоров'я*. Але вона унеможливує розглянути те ж *здоров'я* в аспекті *тілесного, душевного, духовного*.

Потреба ж осмислення здоров'я під таким кутом зору стимулюється як суто медичними проблемами, так і філософськими. Досягти бажаної цілісності у розумінні об'єкту *медицини – людини* – неможливо без таких понять, як *душа, дух, духовність*. Якщо для медика розмова про здоров'я чи хворобу тіла є традиційною, то душевне та духовне здоров'я у більшості асоціюється з психічним та психологічним станом. Навіть поширене серед медиків переконання у тому, що *“сила духу”* допомагає хворому долати навіть найбільш тяжкі хвороби, не дозволяє їм “порушити” межі наукової заданості. Бо поняття *“тіло”, “душа”, “дух”* в сучасній науці відсутні. І це заважає всебічному осмисленню як *здоров'я*, так і *хвороб* людини, зокрема унеможливує розкрити *смисложиттєвий зміст* вказаних понять. А *смисложиттєві проблеми*, як відомо, є належністю *духовної* сфери буття людини. Тому можна відзначити, що власна логіка розвитку медицини продукує потребу виявлення змісту поняття *“духовне здоров'я”*. Однак при цьому виявляється і наступне. Спроба осмислити саме це поняття вказує на предметну межу медицини у вивченні людини. Тобто, досліджувати необхідно, але за межами власне медичного знання. Початкова спроба визначення статусу поняття *“духовне здоров'я”* наводить на думку про його *метатеоретичність*.

Розуміння того, що *людина* – це *не тільки тіло*, але й душа, дух, виводить медицину передовсім на зв'язок з філософією. Для філософії міркування про душу, дух, духовність є більш традиційними, ніж для медицини, хоч історично вони набували різноманітних відтінків у тлумаченні змісту.

Однак, як виявляється, постановка суто філософських питань про *смісл життя, смерть та безсмертя* не досягає бажаної повноти без включення у їхній контекст суто медичних вирішень *проблеми здоров'я та хвороби*.

Життєві границі земного буття людини представлені у філософії та медицині поняттями "*народження*" та "*смерть*". Предметне спрямування медицини на збереження життя (реальне здійснення якої припускає взаємодію таких протилежностей, як здоров'я і хвороба), означає не що інше, як розширення цих границь. "Консерватизм" медицини, мабуть, в тому і полягає, що вона прагне "*замкнути*" людину у межі земного буття. "*Вивести*" ж людину за ці межі покликані філософія та релігія, долучивши її до *Вічності*. До тієї Вічності, котра "поглинає" трагізм смерті, де народження і смерть втрачають свою протилежність, де панує *Життя*, де *влада духу* не поневолює, а підносить.

Саме виходячи з цих міркувань, філософію можна вважати продовженням медицини. (Можливо саме це мав на увазі видатний лікар античності Гіппократ, підкреслюючи *богоподібність лікаря*, котрий одночасно є і *філософом*). У предметній взаємодії медицини і філософії виявляється покликання філософії *долучити медицину до осягнення сутності та сенсу людського життя*, подолати зануреність у земне, "повернутися" до Вічності.

Таким чином, спроба осягнення змісту і сенсу *духовного здоров'я* робить необхідним осмислення філософських уявлень про духовність, духовне, дух. У вітчизняній філософії радянського періоду вказані поняття мало досліджувалися. Інтерес до них відновлюється в кінці 80-х – на початку 90-х років. З'являлися цікаві статті, монографії, автори котрих намагаються виявити зміст цих понять у контексті міркувань про *буття людини, сенс її життя*, а також при осмисленні метафізичних проблем.

Не претендуючи на здійснення всебічного аналізу сучасних уявлень *про духовне*, звернемо увагу на декілька підходів, котрі є цікавими для нас, як з точки зору виявлення змісту, так і з точки зору способу дослідження *духовного здоров'я людини*.

Так, наприклад, Ю.В.Сачков, розглядаючи *проблему духовного* у контексті осмислення основного питання філософії відзначає, що в історії філософії в уявленнях про *духовність і духовне* знайшли свій вираз прагнення охарактеризувати єдине начало в розумінні людини. Філософ підкреслює, що не зважаючи на відмінність тлумачення *духовного начала* в людині можна виявити загальну тенденцію у його розумінні, а саме – "пов'язувати з цим поняттям цілісний аналіз

людського існування, його основних якостей, смислу і значущості” [4; 11]. При цьому констатується наявність двох аспектів в уявленнях про духовне – *інтелектуального* і *морального*.

У контексті наших міркувань про духовне здоров'я цікавою видається точка зору В.С.Возняка, котрий вважає важкою справою *логічним способом* відрізнити поняття “душа” та “дух”. При цьому не заперечується сама можливість для “Духа” та “душі” виступати категоріями, а звертається увага на специфічний спосіб їхнього утворення. “...Як абстракції не мають змісту і лише щось там “позначають”, вказуючи на те, що може бути розкрите і без цих смислів-скорочень. – Якщо ж категорії брати не абстрактно-розсудково як породжені форми, що наповнюються змістом ззовні, а брати їх цілком конкретно (спекулятивно-конкретно), то в такому випадку вони є *живими суб'єктами*. І як такі вони змістовні, вони “реалізують” зміст як суто змістовні форми. Вони конкретні, бо утворюють “точки”, вузли зрощення... людини та світу. Вони є ритм становлення субстанції суб'єктом. Так зрозуміла категорія виступає визначенням субстанції, котре водночас стає субстанційним визначенням людини. Будучи визначенням людини, категорія “виконує” змістовність універсуму в живому русі людської суб'єктивності, утримуючи... людську причетність до буття” [1; 176 – 177].

У цій спробі прослідковується, з одного боку, намагання автора вивести духовність людини за межі категоріальних виразів, з іншого – акцентуація у розумінні духовного як суто людської данності не дозволяє припустити інший, крім категоріального, спосіб його осягнення. До такого розуміння авторської позиції схиляють і міркування про дух, душу, духовність. “Здатність утримання буття в образі “Ти – буття”, здатність до *відношення* (котре, згідно Бубера, завжди “Я – Ти”, а не “Я – Воно”), глибинна причетність самій суті буття, сприйнятливість до трансцендентного, і є, мабуть, перебування в *реальності духа*. Сама ця здатність і є те, що іменують “духовністю”. Дух живе людським відношенням, він живий, завдяки цьому відношенню. Не втрачати “*присутності духа*” – означає не просто утримувати само-стояння у вертикалі духа, а просто зберігати опертя у дусі, але і всіляко перешкоджати перетворенню “Ти” у “Воно”, зберегти в собі здатність бачити, відчувати, переживати, розуміти “Ти – буття”. І тоді ніяка речовинна дія будь-чого не зможе розпорядитися суб'єктивністю як простим об'єктом серед інших об'єктів” [1; 172 – 173].

Ці міркування є важливими для розуміння сутності відношень “лікар – пацієнт” у медицині. Бо запорукою Здоров’я є глибина і духовність цих відношень, стосунків. Духовне здоров’я “вибудовується” у сфері “Я – Ти”, воно утримується на основі довіри, моральності, здатності проникати розумінням одне одного. При цьому мається на увазі не тільки загальноприйнятий принцип в медицині, що лікар, медик повинен все пробачати хворому. Цей принцип, безумовно зберігається. Але чи не повинен цей принцип працювати й у зворотному напрямку? Чи може слугувати запорукою духовного здоров’я ситуація, коли пацієнт, ще навіть не переступивши поріг кабінету лікаря, засуджує його, очікуючи своєї черги; свою хворобу сприймає як найтяжчу, не звертаючи увагу на страждання інших людей. У літературі наводяться приклади “брехливої реклами” пацієнтів за грошову винагороду.

Моральні принципи відношення лікаря до пацієнта викладено у підручниках і посібниках з медичної етики та деонтології, але й вони порушуються. А чи є такі “посібники” для пацієнтів?

Мабуть, ці та багато інших питань, котрі виявляють складність міжлюдських стосунків, відносин, відношень у різних сферах життєдіяльності спонукають до роздумів філософів над питаннями про природу духа, про специфічну реальність духовних явищ та процесів, про істинне джерело духовності людини. Відповіді знаходимо цікаві, різноманітні. І всі вони ведуть до нових запитань. Та філософська думка, як сфера людського любомудрія, і не може бути завершеною згідно своїй природі. А як же бути людині, котра прагне бути здоровою? І це здоров’я їй “потрібне” “тут” і “тепер”.

Безумовно, що філософські надбання у дослідженні духовного багато чого “прояснюють” у розумінні *духовного здоров’я*, а головне, як ми виявили, через осмислення точки зору В.С.Возняка, що воно вибудовується на основі відношення *“медик – пацієнт”*, і котре повинно за своєю суттю бути *“суб’єкт-суб’єктивним”*, *духовним*. Але, маючи на увазі незавершеність будь-якої точки зору, хочеться задатися наступним питанням: а чи вичерпується розуміння духовного здоров’я вказаною основою? І чи можна обмежити розуміння *“Я – Ти”* у цьому контексті тільки людським відношенням?

З точки зору практичної медицини, до таких питань спонукають численні випадки “чудесних зцілень”, “самопомоги” через духовні практики тощо. Останнім часом у періодичній літературі з’явилося багато публікацій, котрі свідчать про створення християнських церков при лікарнях, про надання духовної молитовної допомоги пацієнтам навіть віруючими лікарями. Найбільш яскравим для сучасності є

приклад Матері Терези. І загалом правилом християнського життя завжди було при виникненні будь-яких захворювань звертатися спочатку до Бога, а потім до лікаря.

Як видно, що закономірний перехід до *релігійного осмислення* проблеми духу, духовного, духовності стимулюється як певною обмеженістю теоретичних обґрунтувань багатьох медичних фактів. І ці обґрунтування виводять знову ж таки у сферу духовного здоров'я людини.

Звернення саме до християнської релігії є природним, бо під впливом саме цієї релігії тривалий час розвивалася як західноєвропейська, так і вітчизняна культура. А є й інша причина, на котру вказав О.Мень: "...Християнство кинуло виклик багатьом філософським та релігійним системам. Але одночасно воно відповіло на сподівання більшості з них. І найсильніше у християнській духовності – це саме не заперечення, а утвердження, охоплення і повнота" [3; 225].

Християнське розуміння духовності не обмежується людським відношенням "Я – Ти". Воно передбачає і відношення до *Бога-Творця*, тобто відношення до *над-людського*. Концентрація напруги і благоді цього відношення здійснюється через християнську молитву, зокрема головну з них, котра називається "Ісусовою молитвою", у якій постійно повторюється Ім'я того, хто проклав міст між Богом-Творцем і творінням. "Якщо з Богом не можна злитися, то з Боголюдиною можна, бо Він належить одночасно двом світам – нашому і потойбічному ("запредельному")" [3; 241]. Надалі мислитель підкреслює відмінність цієї християнської молитви від усіх інших медитацій і мантр, бо "тут відбувається зустріч – не просто концентрація думки, не просто зосередження, не просто занурення в деякий океан чи безодню духовності, а зустріч особистості з особистістю Ісуса Христа, котрий стоїть над світом й у світі" [3; 242]. Але християнське розуміння духовного як відношення "Я – Ти" буде неповним, якщо позбавити його ще одного акценту. "Релігії у світі є частина культури. Вони виростають разом з пориванням людського духа до вічності, до неминущих цінностей. Тут же потік іде зверху, з неба. Тому один з теологів нашого століття мав право сказати: "Християнство – це не одна з релігій, а це криза всіх релігій". Воно підноситься над усім, тому що, як говорить нам апостол Павло, "ніхто не спасеться справами Закону, а тільки вірою в Ісуса Христа" [3; 243]. Тобто духовне як відношення – це і "потік з неба", від Творця через Сина до творіння. З цих позицій *Бог-Творець як чистий дух є джерелом людської духовності*.

Отже, стає зрозумілою обмеженість спроб сучасних філософів виявити зміст, природу людської духовності через осмислення буття людини, котре відмежоване від Буття Бога. А також методологічну неспроможність цих учень бути надійними орієнтирами у пошуці основ *духовного здоров'я та нездоров'я*.

Як бачиться, таким орієнтиром можуть слугувати антропологічні вчення середньовічної патристики, в яких виділяється питання про взаємозв'язок душі та тіла. Разом з тим *душа* характеризується як *особливе духовне начало*, особлива, відмінна від тіла, сутність, котра скеровує різноманітні тілесні рухи. Душа вільна і деколи діє окремо, *незалежно* від тіла.

У праці “Людина – храм Божий” пригадуються перші часи християнства. “Мученики, подвижники християнські відчувають найтяжчі страждання і серед них, однак, переживають в душі чисту, святу, високу радість і йдуть на страту, як на свято. І, навпаки, люди деколи, мабуть, насолоджуються здоров'ям, достатком, усією повнотою зовнішнього благополуччя, і, однак, відчувають нестерпну (“мучительную”) скорботу, тривогу, незадоволення собою тощо”. Автори переконані, що це “свідчить, що душа має своє самостійне життя і може продовжувати його і окремо від тіла; тіло розкладається і помирає, а душа залишається живою; вона... безсмертна” [8; 96 – 97]. Душа – духовна; вона проста, не підлягає розкладанню на складові елементи, вона завжди цілісна.

Отці Церкви називають душу внутрішньою людиною, підкреслюють, що вона одна, і вважають, що власне людиною є те, що складає душу [Див., напр.: Іоанн Златоуст, Макарій Єгипетський, Сімеон Новий Богослов та ін.].

Душа має можливість споглядати Божество, але навіть найбільш досконале у фізичному значенні тіло такої змоги не має. Душа здатна проявляти себе у двох напрямках, або діях: “*розумне* підноситься до ангелів, Богу Першообразу, а *пристрасне* – у скорботах, стражданнях, у причетності до ества, чуттєвого, живильного, рослинного, підлягає впливам повітря, холоду і тепла й у їжі має потребу, виникає жадібність, спрага, печаль, хвороба” [8; 98]. З християнської точки зору “одне в душі – розумне і духовне, інше – пристрасне і нерозумне, і першому належить панування а іншому – покірність і слухняність розуму... Розумний духовний стан – душа і тіло у всьому підпорядковані духу, а ум підкорився Богу та його волі” [8; 98].

Користуючись медичною термінологією, суть духовного здоров'я полягає в усвідомленні людиною потреб духа й у спрямуванні свого життя на їх постійне задоволення. “Дух людини містить відчуття

Божества – совість і нічим не задоволеність” [8; 98]. *Людина живе духом* (тобто духовними потребами) тоді, коли слухає свою совість і шукає способів наближення до божественного.

Ці міркування можуть привести до певного роду медичного парадоксу, суть котрого фіксує *не узгодженість* прагнень людини до духовного і фізичного здоров'я. Але якщо парадокс і є, то він суто *медичний*, точніше *обмежено* медичний. На сходинах високої духовності він “знімається”, там його просто не існує.

Література:

1. Возняк В.С. Метафизика рассудка и разума: опыт несистематической самокритики. – К.: Редакция журнала “Самватас”, 1994. – 340.
2. Лисицин Ю.П., Изуткин А.М., Матюшин И.Ф. Медицина и гуманизм. – М.: Медицина, 1984.
3. Мень А. Мировая духовная культура. – М.: Храм святых бессеребряников Космы и Дамиана в Шубине, 2002.
4. Сачков Ю.В. Проблема духовного и основной вопрос философии // Природа. – 1989. – № 6.С.7 – 12.
5. Философия и медицина / Под ред. В.Ф.Сержантова, А.А.Королькова. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986.
6. Фоменко Л.К. Здоровье человека: смысло-жизненное содержание // Гуманизм і духовність у контексті культури. Книга друга. – Дрогобич: Б.В., 1995. – 208 – 216.
7. Фоменко Л.К. Філософія медицини: сучасний стан та перспективи розвитку // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ. – Дрогобич: Вимір, 2000. – 51 – 62.
8. Человек – храм Божий. – М.: “Сибирская благовонница” “Паломник”, 2002. – 254 с.
9. Щепин О.П., Царегородцев Г.И., Ерохин В.Г. Медицина и общество. – М.: Медицина, 1983.

Анотація

У статті аналізуються підходи до розуміння цілісності феномену людського здоров'я. Проводиться ідея про інтегруючу роль духовного здоров'я в теорії здоров'я. Доводиться необхідність виходу медицини за власні предметні межі і зв'язку з філософією у процесі виявлення змісту та способу категоріального виразу духовного здоров'я. Виявляється обмеженість сучасної філософської думки в осягненні природи та джерела людської духовності. Звернення до християнського розуміння означених питань уможливило адекватне розуміння сутності духовного здоров'я та виявлення його основ.

Аннотация

В статье анализируются подходы к пониманию целостности феномена человеческого здоровья. Проводится идея об интегрирующей роли духовного здоровья. Доказывается необходимость выхода медицины за собственные предметные границы и связи с философией в процессе выявления содержания и способа категориального выражения духовного здоровья. Обнаруживается ограниченность современной

философской мысли в постижении природы и источника человеческой духовности. Обращение к христианскому пониманию обозначенных вопросов делает возможным адекватное понимание сущности духовного здоровья и выявление его основ.